

דמותו של האדם הדתי והיחס לזהות יהודית בקולנוע הישראלי

כתבה: אור מנחם, מדריכה ארצית לקולנוע

שיעור בקולנוע

קהל יעד: חטיבה עליונה

מבוא

כבר בראשיתו של הקולנוע הישראלי נידונה שאלת הקשר שיש בין המודל הישראלי החדש, "החלוץ" שאותו ניסו לשווק על מסך הכסף, ובין היהודי הישן, הגלותי. לאורך השנים הלכה שאלת זהותם היהודית של יוצרי הקולנוע בארץ וקיבלה פנים וצורות רבות, תוך כדי שהיא מושפעת מהלכי הרוח בציבוריות הישראלית ביחס ליהדות בכלל ולממסד הדתי בפרט. יחידה זו מתמקדת באופן שבו השתנה יחסם של יוצרי הקולנוע הישראלי לשאלת יהדותם וזהותם היהודית. היחידה תעסוק בייצוג של היהודי הדתי והזהות היהודית בקולנוע הישראלי בשנות ה-60, אז החל הנושא לקבל ביטוי, ובייצוגם בימינו, שנות ה-90 ואילך.

מטרות

- להכיר את השינוי שאותו עברה דמותו של האדם הדתי בקולנוע הישראלי
- לנתח סצנות מתוך סרטים המציגים פנים שונות ליהדות וליחס לאדם הדתי
- לנתח את האופן שבו הוצגה השואה והיהדות הגלותית בקולנוע הישראלי
- לנתח את הצגתה של היהדות והדת בסרטים ישראלים בימינו, תוך שימוש במודל הרב תרבותי
- לבחון את המפגש שלנו עם המושג "רב תרבותיות" בחיי היום יום, ולהבין מהם האתגרים העומדים בפנינו כציבור דתי היום כצרכני המדיום

מהלך שיעור מספר 1

הקדמה והרחבה לקראת צפייה:

ישראל, שנות ה-60-40

"אליק נולד מן הים". משפט זה מאפיין את האופן שבו רצו לראות את עצמם החלוצים המהגרים שהגיעו ממזרח אירופה לארץ. הוא משקף את הניתוק הברור שאותו רצו ליצור בין היהודי הגלותי, עטור זקן ופאות ובין הצבר הישראלי הקשות, זה שלבו חם, תוסס, עם הבלורית מקורזלת השיער, הלוחם וכובש בארץ. אפשר לומר כי היהודי במובן הקלאסי של המילה נמצא כמעט בהכחדה סינמטית בכל ראשית הקולנוע הישראלי. שני הסרטים הבולטים אשר מעצבים את דמותו של היהודי החדש הרצוי:

הם היו עשרה/ ברוך דינר, 1960

הסרט מתרחש בסוף המאה התשע עשרה, בתקופת העלייה הראשונה. הוא משקף את תפיסת העולם הציונית של התקופה. הוא שיר הלל לחלוצים... החיים החלוציים שגיבורי הסרט חיים משקפים את המיתוס הציוני יותר מאשר את המציאות. הסרט מתאר קבוצת חלוצים אידיאליסטים מהעלייה הראשונה, אך חילוניותם המובהקת של החלוצים בסרט אינה משקפת את המציאות הכללית של העלייה הראשונה שהייתה בעיקרה עלייה דתית. היא כנראה מבוססת באופן חופשי מאוד על ייסוד גדרה, שנוסדה בחנוכה, כ"ו בכסלו תרמ"ה, 14 בדצמבר 1884, בידי 10 ביל"זים, בהם הזוג מינצמה ובנימין פוקס. אבל גדרה הייתה המושבה היחידה שייסדו חברי תנועת ביל"ז החילונים, תנועה שמנתה סה"כ כחמישים חברים, וגדרה הייתה בשפלה ולא במקום הררי כמו זה שרואים בסרט. שאר אנשי ביל"ז הצטרפו למושבות קיימות ולא הקימו מושבות חדשות. למעשה, האופי החילוני של החלוצים בסרט משקף יותר את העלייה השנייה, ויוצר דימוי מטעה לעלייה הראשונה, דימוי שתואם, כאמור, את המיתוס הציוני ולא את המציאות. החומרים של הסרט דומים לחומרים של מערבון - אנשים בעלי אידיאלים ועקשנות מיישבים את השממה ונאבקים בטבע, במחלות ובאוכלוסייה מקומית עוינת.

שאלות לדיון בביתה לאחר הצפייה :

- מהו היחס לעולם היהודי הגלותי כפי שמוצג בסרט?
- מהו עולם הערכים שאותו מבקש יוצר הסרט לבטא באמצעות הסרט?
- חלקו את דמויות הגיבורים לחלשים וחזקים. האם ניתן לאפיין את הקבוצות הללו?
- היום ניתן לומר כי האתוס הציוני כפי שהוא מוצג בסרט התפרק. מה יחסך כאדם ציוני דתי להתפרקות הזו מערכי הציונות?

הוא הלך בשדות/ יוסף מילוא, 1967

"הוא הלך בשדות" הוא רומן מאת משה שמיר, שיצא לאור בשנת 1947. ספר זה נחשב לאחת היצירות המרכזיות שנכתבו בספרות העברית החדשה, ולאחד הטקסטים המכוננים של החברה הישראלית לאחר קום המדינה. "הוא הלך בשדות" הפך לאחד מאבני היסוד במיתוס הישראלי הציוני. דמותו של גיבור הסיפור, אורי, תרמה רבות לעיצוב דמותו של הצבר המיתולוגי, "יפה הבלורית והתואר".

הסרט בכיכובו של אסי דיין, בחירה שאיננה מקרית, בהיותו בנו של משה דיין גיבור מלחמת ששת הימים, מחזק את דמותו של הפלמ"חניק הנערץ.

הסיפור מתרחש בשנת 1944, כאשר ברקע מתקיים המאבק של אנשי היישוב בערבים מצד אחד ובבריטים מצד אחר, לפני קום המדינה. הספר מתאר את חייו של אורי, הפלמ"חניק, ואת אהבתו למיקה, נערה עולה, עד למותו הטראגי בשדה הקרב.

אורי הוא צבר יליד הארץ, קיבוצניק, הילד הראשון של קיבוץ "גת העמקים", בן 19. אורי הוא בעל ביטחון עצמי, וחש מחויבות עמוקה לארצו, למשפחתו, לחבריו ולמשימות הצבאיות שהוטלו עליו. בניגוד לאורי, יליד הארץ שבא "מכאן", מיקה, בת זוגו, היא עולה חדשה מפולין, פליטה חסרת כול שבאה "משם", והגיעה בשביל להיקלט בקיבוץ. מיקה ואורי מסמלים את האוכלוסיות השונות שאכלסו את מדינת ישראל עם קומה. אורי מסמל את דמות הצבר, בעל השורשים (בית, הורים), בעל הזיקה לאדמה ובעל תחושת שייכות. מיקה היא ניגודו המוחלט. היא הטיפוס הגלותי, הלא-צברי, התלוש, שאינו מחובר לאדמה, ליישוב, נעדר שורשים מחד גיסא וחזון מאידך גיסא.

השיחה בין השניים נשמעת כשיח חירשים. היא מדברת על רצונה בפרטיות, בחדר או לפחות בפניה משלה. הוא מדבר על הטרקטור הנכסף, על ההתלבטות אם להפסיק לעבוד בבציר ולעבור לעבודה אחרת. לאורי חשובים המדינה והקיבוץ, החזון, והוא מביע זאת במוחצנות ובביטחון עצמי. מיקה, לעומתו, מושכת כלפי פנים החדר, הפינה. יחסה לאורי חרד ורכושני כמעט כמו יחסה לחדר שלהם, והיא מתנגדת לכך שילך לפלמ"ח. התנהגותה של מיקה היא זרה, בלתי אהודה בקיבוץ ובלתי מובנת. ההשוואה לאוכלוסיית ניצולי השואה שהגיעו לארץ ולהתמודדותם עם החברה הצברית המחוספסת היא בלתי נמנעת. בדומה לאותה אוכלוסייה, גם מיקה נדרשת לוותר על המרכיבים הגלתיים, "לשכוח הכול ולהתחיל מחדש", להסתגל למציאות החדשה תוך ויתור על זהותה הקודמת.

אורי, הבוחר להשתתף במבצע צבאי, מעדיף את חבורת הלוחמים על פני דמותה של מיקה, ואפשר לומר שהוא מעדיף את אהבת המולדת על פני אהבת אישה. מותו של אורי במהלך אימון, ולידת בנו למיקה אחרי מותו, עשויים להצביע על המחיר הכבד שמשלמת החברה הישראלית, מתוך הבנה, מוכנות ושאיפה לעתיד טוב יותר.

דמותה של מיקה, כמייצגת את יחס החברה לניצולי השואה

במסגרת התלישות שאותה מייצגת מיקה, משפחתה אינה מוזכרת ואין שום אזכור ממשי לחייה הקודמים. ידוע לקורא שהיא באה "משם", ללא הורים או משפחה, רכוש או שייכות.

בעוד שבספר פרטים רבים הקשורים לאורי, להוריו ולקיבוץ, פרטים על אודות המקום שממנו באה מיקה אינם מוזכרים, ואין לאיש עניין לדעת מהיכן באה ומה קרה למשפחתה. מיקה שאיננה זוכרת בסרט את עברה כלל, הופכת ראוויה להיות בת זוגו של אורי. זאת בניגוד לסטשק העולה הנאחז בעברו ומפסיד את הקרב על לבה של מיקה לאורי.

שאלות לדיון בביתה לאחר הצפייה:

- אפיינו את דמותו של אורי גיבור הסרט על פי הלבוש, השיער, העיסוק, ההתנהגות.
- בחרו סצנה אחת שבה מצהיר אורי לדעתכם על סולם הערכים "הנכון" לצבר וללוחם הארצישראלי.
- כיצד מוצג "הקיבוץ" בסרט?
- מהו היחס לשואה בסרט? הדגימו דרך עיצוב דמותם של העולים!
- לאורך השנים הלכה והשתנתה התפיסה של גבורת היהודים בשואה. כיצד אנו כחברה מתבוננים בניצולי השואה, וכיצד הדבר מתקשר לגבורה יהודית?

מהלך שיעור מספר 2

ישראל, אמצע שנות ה-90-2000 רב תרבותיות

מבוא

ביצירה הקולנועית של ימינו מתחילה להיווצר חלוקה מעניינת בין "יהודים" ובין הדת היהודית, בין הממסד הדתי ובין דתיים. מתחילה להבשיל הבנה כי היהדות איננה שייכת בהכרח לדתיים, ובית הכנסת ומסורת ישראל למעשה שייכים לכולם. המושג "רב תרבותיות" החודר לזירת הקולנוע יוצא כנגד מושגים קדומים של כור היתוך ומחיקת זהותם של סקטורים שלמים בציבוריות הישראלית. כך מתקבלת בחינה מחודשת ובשלה יותר של יוצרים ביחס לשורשיהם. בהלך הרוח הרב-תרבותי של שנות האלפיים הסרטים מציבים גיבורים החיים בכמה מוקדים בו זמנית ונתונים להשפעות תרבותיות מגוונות. אף הסרטים עצמם מסרבים להיכנע לתכתיביה של תפיסת עולם מונוליטית אחת. שאלות של זהות דתית כמו גם מסורת עדתית ובית אבא הן מקובלות ביותר ואפשר למצוא מספר גדול של סרטים העוסקים בכך. בסרטים אלו אפשר למצוא דיון במסורת, מנהגים, מיסטיקה וחזרה בתשובה.

אפשר להדגים את השתקפותן של דמויות "דתיות" על המסך דרך שלושה סרטים בעלי זוויות ראייה שונות ומגוונות.

לילסדה/ שמי זרחין, 1995

סרט זה שבויים בידי אדם חילוני משתלב היטב בנטיות הרב תרבויות של ימינו. המשפחה העומדת במרכזו הסרט היא משפחה חילונית מוצהרת המתכנסת לצורך מפגש משפחתי סביב ליל הסדר (ערב בעל אופי דתי במהותו), ומתוך כך מכירה בחוסר הצורך להשתית את חייה על בסיס ערכי אחד בלבד. גם הסרט עצמו אינו עוסק אך ורק בהיבט דתי או בהיבט משפחתי אלא מכיר בחשיבותם של שני הנושאים כאחד. עצם יצירתו של הסרט מבטאת את הרצון של יוצריו להשיב לפרהסיה התרבותית את שאלת מקומו ומשקלו של הרכיב הדתי בחיינו. הרצון להפוך את חגי ישראל (וטקסים נוספים) למרכיב שכיח בסרטי קולנוע (ר' "שחור", "שבעה" ו"אושפיוזין") מעיד על נטייתם של יוצרי קולנוע לראות בעולם הדתי מרכיב משמעותי בחייהם, ולצד מרכיבים רבים נוספים, חלק בלתי נפרד מהשיח הקולנועי-תרבותי של זמננו.

שאלות לדיון בביתה לאחר הצפייה:

- מהו יחסה של המשפחה לליל הסדר?
- אילו אלמנטים מתוך "מכות מצרים" מופיעים בסרט?
- מהי האמירה של היוצר כלפי היהדות כפי שניתן לזהות בסרט? מה דעתך על אמירה זו?

חופשת קיץ / דן וולך, 2007

הבמאי דן וולך, דתי תלמיד בישיבת פוניבז' לשעבר, גדל במשפחה ליטאית מכובדת במקור ברוך בירושלים ולו תשעה עשר אחים ואחיות. לאחר לימודיו בישיבה עזב את הישיבה לטובת ישיבתו של הרב זילברמן בעיר העתיקה בירושלים, שם למד גם אורי זהר. בתקופה זו, לדבריו, נחשף ל"שיאים מטורפים של עבודת ה'". לאחר חצי שנה עזב לדבריו את הטוטליות. סרט זה אכן מתאר טוטליות.

לראשונה בקולנוע הישראלי מוצגת דילמה השקפתית-דתית. הסרט עוסק ביהודי צדיק המקפיד על מצוות ולימוד תורה אולם בנו יחידו טובע בים המלח (מקום שבו הסיכויים לטבוע קטנים ביותר) בשל רשלנותו בעת שהוא עסוק בתפילת מנחה. כך עולה בכל עוצמתה שאלת השכר והעונש. הדילמה מועצמת באמצעות מצוות שילוח הקן שמקיים האב. המצווה היא: "שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך", ובמדרש רבה נדרש שבמילים "ואת הבנים תקח לך" הכוונה היא שהשכר על מצווה זו הוא שהאדם יזכה לבנים. בכך מועצם הקונפליקט עוד יותר, שהרי האב נותר ללא ילדים כלל. באמצעות הסיפור הקולנועי הזה אומר הבמאי דני וולך שאין השגחה של האל בעולם.

העולם מתנהל מעצמו ללא מנהיג, ללא כללים וללא שכר ועונש גם ביחס לבני אדם. אכן הסרט נראה כאילו נוצר מתוך נקודת מבט אתאיסטית, כפי שהבמאי עצמו רמז בראיון שהעניק בזמנו לאחד העיתונים, אולם במבט מעמיק אנו מזהים דווקא ייצוג אוהד של דמויות האם, הילד ואפילו דמותו הסמכותית של האב. שאלת קיומו של האל והשגחתו בעולם מהדהדת ביצירה זו בחוזקה כשאלה דתית, למרות רצונו של הבמאי להביע עמדה אפיקורסית.

שאלות לדין בכיתה לאחר הצפייה בסרט:

- הבמאי מביא עולם מורכב של הדמויות. בחר דמות אחת והדגם את המורכבות שלה.
- מה דעתך כאדם מאמין על הדילמה המוצגת בסרט?
- האם סרטים מהסוג הזה תורמים לשיח התרבותי-יהודי-דתי המתקיים במדינת ישראל?

אושפיזין/ גידי דר, שולי רנד, 2004

מגמה נוספת של "רב תרבותיות" אפשר לראות באנשים דתיים, למשל, שמצליחים להגיע מעת לעת למוקדי הכוח ולהפיק סרטים במימון של קרנות מדינה. כך הם מביאים למסך לראשונה את עולמם האותנטי, ללא תיווך או הסתכלות מבחוץ. אנו מקבלים פיסת עולם אמינה המביאה קונפליקטים חדשים שלא נראו על המסך, כמו גם ביקורת פנימית נוקבת (אגב, הדבר נכון גם לגבי ציבור העולים מרוסיה ומאתיופיה, אנשי הפריפריה, עדות שונות, ערבים ועוד...).

דרכו של שולי רנד מפותלת. הוא נולד למשפחה דתית בבני ברק והיה תלמיד ישיבה עד גיל שמונה עשרה. אחר כך התגייס לסיירת שקד, וכשהשתחרר היה כבר בתהליך של התרחקות מהדת. הוא למד משחק בסטודיו של ניסן נתיב והפך לאחד השחקנים הבולטים בארץ בקולנוע ובתיאטרון. לפני כשלוש עשרה שנה, בשיא הקריירה שלו, החליט לפרוש וחזר בתשובה.

שולי רנד חזר למשחק דרך בית הספר לקולנוע "מעלה" שגייס אותו לנהל את מגמת התיאטרון. שם זרע שולי את הזרעים הראשונים של תיאטרון דתי גברי.

בניגוד לסרטים ישראלים אחרים, הסרט איננו מציג את מנהגי החברה החרדית כריטואלים חסרי פשר, אלא לוקח אותנו אל ההיגיון האנושי שמאחורי ההוויה הדתית. משה ומלי גיבורי הסרט אמנם נעזרים רבות בשיחות עם אלוקים כדי להתמודד עם מצבם, אך המניעים

אוניברסליים כמו אהבה, צדק, תקווה ורצון לשיפור עצמי. המסר של אושפיזין חורג לגמרי מן הגבולות הגיאוגרפיים והחברתיים שבהם נתונה העלילה. הצופה יכול להזדהות ללא קושי עם לבטיהם ובחירותיהם של הגיבורים, ללא קשר למטען שאתו הוא מגיע. הסרט איננו משקיף מבחוץ על החברה החרדית, אלא מזמין אותנו להתארח בה ובכך כוחו. הכניסה הסוחפת לעולם החרדי הסגור מתאפשרת בזכות האותנטיות של הסרט עיצוב מושקע ומרשים של שכונה חרדית עשירה ותוססת ושלל דמויות בתוך העולם החרדי.

שאלות לדיון בביתה לאחר הצפייה בסרט:

- כיצד מוצג העולם החרדי בסרט זה?
- כיצד מוצג העולם החילוני בסרט זה, ומי הם המייצגים אותו?
- מדוע, לאור מה שלמדת, זכה הסרט הזה להצלחה?
- מה יחסנו כציבור דתי לאומי לרעיונות העולים בסרט ולגישות המוצגות בו?

ביבליוגרפיה :

אלמוג, ע', "שלילת הגלות והיהודי הגלותי", הצבר דיוקן, תל-אביב: עם עובד, ספריית אופקים, (1997), עמ' 123-157.

פרצ'יק, ר', "הרגש הדתי בקולנוע ישראלי". בתוך: נ' גרץ, א' לובין, ג' נאמן נ' (עורכים), מבטים פיקטיביים על קולנוע ישראלי, תל אביב: האוני' הפתוחה, (1998), עמ' 328-341.

קמין, א', "בין האושפיזין למדורת השבט, רעיונות בקולנוע הישראלי", נתיב: כתב עת למחשבה מדינית חברה ותרבות, 17, (2004), עמ' 104-108.